

ADCHTI Ingliz filologiyasi,

o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti

Xitoy tili yo'nalishi 101-guruh talabasi

Aspiyayeva Xamidaxonposhsho Abrorxon qizi

Ilmiy maslahatchi: **Zaynobiddinova I**

[Tel:+998907851063](tel:+998907851063)

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ish o'rta asr tilshunosligining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, unda Sharq va G'arb ilmiy maktablarining til haqidagi qarashlari, grammatik an'analar, fonetika va leksikologiya bo'yicha yondashuvlar, shuningdek, til falsafati masalalariga oid qarashlar batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida arab, fors, turkiy, lotin, yunon va sanskrit tilshunoslik merosining o'zaro bog'liqligi, ular orasidagi ilmiy almashinuvlar hamda uyg'onish davri tilshunosligi bosqichiga ta'siri keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'rta asrlar, tilshunoslik tarixi, grammatik maktablar, fonetika, leksikologiya, turkiy tilshunoslik, arab tilshunosligi, Basra maktabi, Navoiy, Mahmud Qoshg'ariy, til falsafasi.

Annotation: This scholarly work is devoted to studying the formation and developmental stages of medieval linguistics. It provides a detailed analysis of the perspectives on language held by Eastern and Western scholarly schools, grammatical traditions, approaches to phonetics and lexicology, as well as viewpoints concerning the philosophy of language. The study extensively

examines the interconnections among the Arabic, Persian, Turkic, Latin, Greek, and Sanskrit linguistic heritages, the scholarly exchanges between them, and their influence on the linguistic developments of the Renaissance period.

Key words: Medieval linguistics, history of linguistics, grammatical schools, phonetics, lexicology, Turkic linguistics, Arabic linguistics, Basra school, Alisher Navoi, Mahmud Kashgari, philosophy of language.

Аннотация: Данная научная работа посвящена изучению формирования и этапов развития средневековой лингвистики. В ней подробно анализируются взгляды на язык восточных и западных научных школ, грамматические традиции, подходы к фонетике и лексикологии, а также идеи, касающиеся философии языка. В исследовании широко освещается взаимосвязь арабского, персидского, тюркского, латинского, греческого и санскритского лингвистического наследия, научные обмены между ними и их влияние на этапы развития лингвистики эпохи Возрождения.

Ключевые слова: Средневековая лингвистика, история языковедения, грамматические школы, фонетика, лексикология, тюркское языкознание, арабское языкознание, Басрийская школа, Алишер Навои, Махмуд Кашгари, философия языка.

O'rta asr tilshunosligiga oid ma'lumotlar:

1. O'rta asr davrida tilshunoslik mustaqil fan sifatida shakllanib, grammatik tuzilmalar, soʻz yasalishi, talaffuz meʼyorlari va matn tuzilishi boʻyicha izchil ilmiy qarashlar paydo boʻldi.

2. Tilni falsafiy tushunish, nutqning mohiyati, soʻz va maʼno munosabati kabi masalalar diniy-ilohiy taʼlimotlar bilan birgalikda talqin qilindi.

3. Sharq tilshunosligi oʻrta asrning asosiy markazi boʻlib, arab grammatiklari nutq qismlarini tizimlashtirdi va hozirgi zamon grammatikasiga zamin yaratdi.

4. Turk tilshunosligi tarixidagi eng muhim asarlar — “Devonu lugʻatit turk”, “Muhokamat ul-lugʻatayn”, “At-tuhfa uz-zakiyya” kabi manbalar oʻsha davrning boy leksik, fonetik va grammatik xususiyatlarini yoritib berdi.

5. Gʻarbda lotin tiliga asoslangan grammatikalar rivojlandi va keyinchalik Yevropa Uygʻonish davri lingvistikasiga turtki berdi.

6. Oʻrta asr tilshunosligi hozirgi lingvistika fanining fonetik, morfologik, sintaktik va leksik nazariyalarining ildizini tashkil etadi.

Arab tilshunosligi VII - XIII asrlarda bir necha mamlakatni oʻziga birlashtirgan qudratli davlat – arab xalifaligi davrida maydonga keladi. Bu davrda arab tilshunosligi yuqori taraqqiyot bosqichiga koʻtarildi. Bunda qadimgi hind va grek tilshunoslarining maʼlum darajada taʼsiri boʻlgan. Ulardan ijodiy foydalaganlar. Natijada arab tilining fonetik, morfologik va leksik qatlamlarini ilmiy ravishda aniq sharhlaganlar. Bir tomondan musulmon dunyosining muqaddas diniy kitobi boʻlgan “Qurʻon”ni tushunarli qilish, undagi soʻzlarni toʻgʻri va aniq talaffuz qilish, ikkinchi tomondan, klassik arab tilini shevalar taʼsiridan saqlash maqsadida arab olimlari til masalalari bilan jiddiy shugʻullanishga kirishdilar.”

Mahmud Koshgʻariy Xalil, uning shogirdi Sibavayxi kabi mashhur arab tilshunoslarining asarlarini qunt bilan oʻrganadi, turkiy tillardan tashqari arab, fors tillari va ularning shevalarini ham oʻrganadi. Mahmud Koshgʻariy tilning ijtimoiy mohiyatini, til taqdiri jamiyat taqdiri bilan uzviy bogʻliq ekanini, xalqlar oʻrtasidagi turli munosabatlar ularning tillarida ham oʻz aksini topishini toʻgʻri tushungan.

“Boshqa tillardan soʻz olish masalasidagi pozitsiyasi uni bizning davrimizga yaqinlashtiradi. Chunki Mahmud Koshgʻariy turmushda ishlatiladigan asbob va boshqa narsalar, kiyimlar, ovqatlar, dorilar nomlari sifatida kirgan chet soʻzlarni zarur va foydali deb hisoblagan va bunday soʻzlarni oʻz asariga kiritgan. Ammo ona tilida mavjud boʻlgan soʻzlar oʻrnida chet soʻzlardan foydalanishni zararli deb hisoblagan. Masalan, oʻgʻizlarning qumgʻon soʻzi oʻrnida forsha oftova soʻzini ishlatishlarini u tanqid qildi” Markaziy Osiyoda tilshunoslikning shakllanishida XI asrning qomusiy olimi Mahmud Koshgʻariyning oʻrni alohidadir. Uning biografiyasiga oid mukammal maʼlumotlar yoʻq. Ammo oʻzi bergan maʼlumotlarga qaraganda, u oʻsha davrda yirik madaniy markaz boʻlgan Qashqar (Koshgʻar)da tugʻilgan, dastlabki bilimini shu yerda olgan, keyinchalik Samarqand, Buxoro, Nishapur va Marv shaharlarida oʻqigan. Soʻngra u arab xalifaligining madaniy markazi boʻlgan Bagʻdodda arab adabiyoti, tilshunosligi, tarix, tabiiy fanlar boʻyicha oʻz bilim va malakasini yana ham oshiradi. Koshgʻariy basralik Xalil bin Ahmad, uning shogirdi Sibavayxiy kabi mashhur arab tilshunoslarining asarlarini qunt bilan mutolaa qilgan, turkiy tillardan tashqari arab, fors tillari va ularning dialektlarini ham oʻrgangan.

Alisher Navoiy – leksikograf olim. Alisher Navoiy “Muhokamatul lugʻatayn”da eski oʻzbek tilining ichki tuzilishini, ayniqsa morfologik tuzilishini ancha chuqur tahlil qilgan. Masalan, feʼlning oʻzlik, orttirma va birgalik nisbatlarini, ravishdosh shakllarini, koʻmakchilashuvchi feʼl yordamida tuzilgan murakkab feʼllarni, sifatning orttirma darajasini va kuchaytirma shakllarini, ayrim soʻz yasovchi qoʻshimchalarning maʼnolarini koʻrsatib, ularni misollar bilan izohlab bergan.

Masalan: chopishmoq, topishmoq, oʻpishmoq, yugurt,

yashurt, chiqart, oppoq, qop-qora, qip-qizil, sap-sariq, yumyumoloq, yap-yassi, op-ochuq, chup-chuqur, koʻm-koʻk, boʻmboʻsh.

Alisher Navoiy ikki tilning ichki tuzilishini chogʻishtirar ekan, oʻzbek tilining lugʻat tarkibi jihatidan ham, grammatik qurilishi jihatdan ham fors tilidan qolishmasligini aniq misollar tahlilida isbotlab berdi. Alisher Navoiy qadimgi greklar logos soʻzini turlicha qoʻllaganlari kabi soʻz bilan uning maʼnosini koʻpincha birga olgan, ajratmagan. U soʻz terminini “soʻz” maʼnosida ham, “maʼno”, “tushuncha” maʼnosida ham qoʻllayvergan. Tilning kelib chiqishishi masalasida Oʻrta asr sxolastikasi taʼsirida boʻladi. Uningcha, soʻzlash qobiliyatini insoniyatga xudo bergan, ammo soʻzlarni inson oʻzi yaratgan. Predmetlarning mohiyati qanday boʻlishiga qarab goʻyo inson ularga ot qoʻygan. Koʻrinadiki, Alisher Navoiy bu masalada Qadimgi yunon falsafasi taʼsirida boʻladi. Bu yangilash fikrlari bilan bir qatorda u tilning kishilar orasidagi aloqa ehtiyoji natijasida paydo boʻlganini ham aytadi.

Xulosa qilib aytganda, oʻrta asr tilshunosligi insoniyat tafakkuri taraqqiyotining asosiy bosqichlaridan biri boʻlib, u nafaqat tilning tuzilishi, balki jamiyat, madaniyat va tafakkur rivoji bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan ilmiy maktablar tizimini yaratdi. Arab, turkiy, fors, hind va gʻarbiy grammatika anʼanalari nafaqat oʻz davrida tilni oʻrganishning eng yuksak ilmiy namunalari shakllantirdi, balki bugungi tilshunoslikning nazariy poydevoriga aylandi. Bu davr merosi — hozirgi zamon lingvistikasining eng muhim manbalaridan biri boʻlib, tilning tarixiy taraqqiyotini oʻrganishda bebaho ilmiy qadriyatdir. Shunday qilib, oʻrta asr tilshunosligi fan sifatida xalqaro ilmiy tafakkurning shakllanishiga ulkan hissa qoʻshgan global hodisa sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Qoshgʻariy M. Devonu lugʻatit turk. – Istanbul, 1915 (fotonusxa).

Navoiy A. Muhokamat ul-lugʻatayn. – Toshkent: Fan, 1989.

Zamahshariy M. Al-Mufasssal. – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1999.

Suyunov Q., Ubaydullayev A. Tilshunoslik tarixi. – Toshkent: TDPU, 2018.

Ahmad Yugnaki. Hibat ul-haqoyiq. – Toshkent: Yozuvchi, 1974.

